

Богатирьов Іван Григорович – доктор юридичних наук,
професор, Інститут кримінально-виконавчої служби;

Неживець Олена Миколаївна – кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, докторант Національної академії
внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ЖІНОК, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Розглянуто теоретичні проблеми виправлення та ресоціалізації жінок, які відбувають покарання в установах виконання покарань, а також надання постпенітенціарної допомоги після звільнення з місць позбавлення волі.

Ключові слова: ресоціалізація; реабілітація; соціальна адаптація; соціалізація; постпенітенціарна допомога.

Рассмотрены теоретические проблемы исправления и ресоциализации женщин, отбывающих наказание в учреждениях исполнения наказаний, а также обеспечение постпенитенциарной помощи после освобождения с мест лишения свободы.

Ключевые слова: ресоциализация; реабилитация; социальная адаптация; постпенитенциарная помощь.

The theoretical problems of correction and resocialization of women, which depart punishment in establishments of implementation of punishments, are examined in the article, also grant of postpenitentiary help after release from the places of imprisonment.

Keywords: resocialization; rehabilitation; social adaptation; socialization; postpenitentiary help.

В умовах реформування економіки України постпенітенціарна допомога жінкам, звільненим із місць позбавлення волі, набуває особливої актуальності, у зв'язку зі зниженням рівня життя та безробіттям.

Ресоціалізація як юридична категорія передбачає пенітенціарний (під час відбування покарання) і постпенітенціарний (після звільнення на волю) періоди, коли відбувається соціальна адаптація, що потребує працевлаштування й надання правової, соціальної, медичної та психологічної допомоги.

Соціальна адаптація жінок – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення зв'язків колишньої засудженої та її соціальну реабілітацію після звільнення на волю. Якщо звільненому з місць позбавлення волі створити гідні житлові умови, працевлаштувати, надати правову, фінансову, психологічну та медичну допомогу, то процес реабілітації відбуватиметься успішно й не буде повторної злочинності. Якщо ж звільнений не зможе знайти роботу, житло, не створить сім'ю, не налагодить зв'язків з родичами та близькими й не отримає правової, медичної, психологічної та фінансової допомоги, то він знову стане на шлях учинення злочину. Тому саме постпенітенціарна ресоціалізація має важливе значення для соціальної адаптації особистості.

Слово “адаптація” у перекладі з латинської означає “приспособлення”, його широко застосовують у різних науках на позначення шляху моральної, психологічної та організаційної підготовки до життя на волі [1, с. 61].

Процес соціальної адаптації жінок охоплює постпенітенціарний період після звільнення з місць позбавлення волі, який передбачає відновлення втрачених соціальних функцій. Соціалізація особистості є безперервним процесом соціальної адаптації, що починається до засудження, продовжується в місцях позбавлення волі й закінчується після звільнення, а соціальна адаптація починається після звільнення жінок з місць позбавлення волі.

Соціальна адаптація як складова ресоціалізації включає в себе підтримання порушених соціальних зв'язків або відновлення їх через систему заходів, передбачених державою й застосованих до осіб, які вчинили злочин, з метою їх корекції, а також зміцнення та становлення соціально корисних зв'язків, порушених унаслідок антисоціальної протиправної поведінки.

Соціальна адаптація тісно пов'язана з ресоціалізацією, її здійснюють у постпенітенціарний період, тобто після звільнення засудженого, коли він знову проходить процес адаптації – шукає роботу, житло, установлює соціальні зв'язки, а також навчається в освітніх закладах чи на курсах. Ресоціалізація – ширше поняття, ніж соціальна адаптація, оскільки охоплює й пенітенціарний період.

Слушним є твердження В. М. Трубнікова, відповідно до якого соціальна адаптація – це “...безперервна взаємодія людини із середовищем, яке змінюється та потребує від особи дедалі складнішої та гнучкішої реакції пристосування до нового середовища, нових соціальних очікувань” [2, с. 11].

На думку О. В. Філімонова, “...постпенітенціарний контроль є різновидом соціального контролю, що є складовою заходів індивідуальної профілактики на стадії попередження злочинів” [3, с. 32].

А. Ф. Зелінський вважає, що адаптація пов'язана з процесом виховання та ресоціалізації засуджених, і використовує поняття морального та юридичного виправлення [4, с. 17].

Важливу роль у постпенітенціарній допомозі жінкам, звільненим з місць позбавлення волі, відіграє підготовка засуджених до звільнення з місць позбавлення волі, передбачена ст. 156 Кримінально-виконавчого кодексу України [5], оскільки більшість жінок, передусім, у разі довгострокових покарань, не мають житла, професії, зв'язків із сім'єю, родичами, знайомими та близькими, є хворими й потребують матеріальної, медичної та психологічної допомоги.

Процес повернення жінок, звільнених із місць позбавлення волі, до законослухняного життя дуже складний і додатково ускладнюється, якщо жінка була засуджена неодноразово та провела в місцях позбавлення волі декілька років. Відомо, що ізоляція від суспільства, особливо на тривалій строк, спричиняє втрату соціально корисних зв'язків і позбавляє самостійності в розв'язанні побутових проблем. Перебуваючи в установах виконання покарань, жінка подеколи здобуває нові для неї навички злочинного життя, крім того, під час відбування покарання деякі деформації особистості можуть поглибитися, що істотно ускладнює ресоціалізацію неодноразово засуджених жінок і їх соціальну адаптацію після звільнення на волю.

Одним із засобів успішної ресоціалізації жінок після звільнення з місць позбавлення волі є процес їх соціальної адаптації, що передбачає відновлення соціального статусу, корисних зв'язків, звичок, навичок, трудової кваліфікації, формування позитивного способу життя. Це потребує нормальних житлових і побутових умов, реєстрації (прописки), працевлаштування, медичної, психологічної та соціальної допомоги.

У межах наукового дослідження встановлено, що причиною невиконання вимог щодо працевлаштування жінок, звільнених із місць позбавлення волі, центрами зайнятості населення, виконавчими органами влади й управління та органами внутрішніх справ є їх низька кваліфікація, порівняно з працівниками аналогічних спеціальностей.

Практика свідчить, що жінкам, звільненим із місць позбавлення волі, які втратили соціальні зв'язки з сім'єю, родичами та близькими, на пошуки місця роботи та житла необхідно кілька місяців, упродовж яких вони жебракують, ночують на вокзалах, у підвалах і знову вчиняють злочини. За даними Державної пенітенціарної служби України, на запити установ виконання покарань про трудове й побутове влаштування звільнених дає відповіді лише незначна частина територіальних органів внутрішніх справ.

Процес соціальної адаптації звільнених жінок з місць позбавлення волі становить другий етап соціалізації особистості, на якому вона має знову адаптуватися в суспільстві й відновити ті позитивні якості, які мала до засудження.

Однією з важливих проблем, пов'язаних із соціальною адаптацією жінок, є їх працевлаштування після звільнення. Забезпечення роботою є важливим чинником у процесі соціальної адаптації жінок після звільнення на волю і формує в них позитивні установки, тому обов'язок органів державної влади й місцевого самоврядування – допомогти в працевлаштуванні, що передбачено Законом України “Про зайнятість населення”. Проблему працевлаштування жінок можна розв'язати шляхом створення при місцевих органах влади регіональних центрів зайнятості для засуджених.

З огляду на зазначене, актуальною є необхідність об'єднання зусиль у цьому напрямі різних державних органів, громадських, релігійних організацій, а також створення єдиного органу, який вирішував питання соціальної адаптації засуджених у масштабі всієї держави. Для цього слід створити Центр ресоціалізації засуджених при Державній пенітенціарній службі України та його філії. Крім питань працевлаштування та ресоціалізації засуджених, доцільно покласти на нього вирішення питань житлового, трудового й побутового влаштування жінок, які вже відбули покарання й готуються до звільнення. При таких центрах доцільно створити спеціалізоване жіноче відділення, у яких засудженим жінкам надавали б допомогу щодо влаштування дітей у дитячі установи, оформлення опіки над ними, організації кваліфікованого медичного та юридичного консультативного обслуговування, надання матеріальної допомоги в необхідних випадках. На наш погляд, центр соціальної адаптації жінок має бути лише

адміністративним органом, уповноваженим від імені держави виконувати функції з працевлаштування та надання правової, медичної допомоги звільненим жінкам і їх дітям. Необхідно також створити спеціальну Асоціацію колишніх засуджених жінок, яка повинна мати власний грошовий фонд, що створюється за рахунок унесків її членів. У Законі України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” є низка положень щодо надання жінкам допомоги з трудового та побутового працевлаштування, проте фінансування з бюджету не передбачено, тому слід доповнити цей Закон положенням про виділення коштів на соціальну і трудову реабілітацію осіб, звільнених з установ відбування покарань.

30 серпня 2004 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову “Про затвердження Державної програми соціальної адаптації осіб, які звільнені з місць позбавлення волі, на 2004–2006 рр.”, у якій визначено заходи для створення центрів соціальної адаптації звільнених осіб, проте джерел фінансування не передбачено, тому всі питання з надання допомоги покладено на Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство освіти і науки молоді та спорту, Міністерство охорони здоров’я, Міністерство внутрішніх справ, Державну пенітенціарну службу України. Таким чином, ні Закон України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк”, ні Постанова Кабінету Міністрів України Постанову “Про затвердження Державної програми соціальної адаптації осіб, які звільнені з місць позбавлення волі, на 2004–2006 рр.” не передбачають конкретного фінансування. Крім того, Кримінально-виконавчий кодекс України варто доповнити положенням про те, що підготовку до звільнення необхідно починати за шість місяців до звільнення, а не за три, як це передбачено ч. 1 ст. 156 Кримінально-виконавчого кодексу України. Реабілітаційну роботу під час підготовки до звільнення необхідно починати з першого дня відбування покарання, оскільки соціальні зв’язки не можна відновити за три місяці до звільнення. Ці зв’язки ймовірніше вдасться зберегти, якщо почати ресоціалізацію відразу, на ранніх строках відбування покарання. За даними опитування, засуджені жінки визначають перші шість місяців відбування покарання як найтяжчі. Після звільнення з місць позбавлення волі найгострішими для жінок є такі проблеми: конфліктні ситуації в сім’ї, улаштування дитини, вирішення питань, пов’язаних з її благополуччям, збереження житла, особистий психологічний стан, зокрема, взаємини з колегами, друзями, родичами, власне здоров’я.

Таким чином, надання соціальної, психологічної, медичної допомоги та працевлаштування жінок, які звільнилися з місць позбавлення волі, є актуальною проблемою, що потребує негайного розв’язання.

Аналіз Закону України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” свідчить, що окремі його положення мають формальний характер, містять тільки директивні вказівки, однак не визначають конкретних виконавців, за рахунок яких джерел має фінансуватися утримання центрів соціальної адаптації, будинків для інвалідів, тимчасового перебування, надання медичної, психологічної допомоги. Крім того, цей закон не передбачає забезпечення житлом. На підставі вищевикладеного, доходимо таких висновків:

потребує вирішення питання державного фінансування програми соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі;

необхідно чітко регламентувати надання правової, соціальної, медичної, психологічної допомоги, соціального контролю в період соціальної адаптації;

слід розв'язати проблему працевлаштування та надання житлової допомоги, що передбачено Житловим кодексом України. Жінкам, які не мають житла в обраному місті проживання, після прибуття на період до його отримання місцевими органами виконавчої влади надають можливість тимчасово мешкати в гуртожитках або центрах соціальної адаптації, які мають бути створені цими місцевими органами виконавчої влади;

у регіонах за допомогою міських державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування за рахунок місцевих бюджетних і позабюджетних коштів, благодійних і релігійних організацій створити притулки, будинки нічного й тимчасового перебування осіб, які не мають житла, будинки-інтернати для осіб похилого віку та інвалідів I–II груп, а також для осіб, які втратили соціальні зв'язки із сім'єю і не мають постійного місця проживання;

у проекті Податкового кодексу України розробити механізм пільгового оподаткування тих підприємств, установ й організацій різних форм власності та видів господарювання, що будуть брати на роботу осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шмаров И. В. Принципы и общие положения международных правовых актов в сфере защиты прав человека и борьбы с преступностью и проблемы их реализации в советском исправительно-трудовом законодательстве / И. В. Шмаров // Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний : тр. Акад. МВД СССР. – М., 1981.
2. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / Трубников В. М. – Харьков : Основа, 1990.
3. Филимонов В. А. Посткриминальный контроль / Филимонов В. А. – Томск : ТГУ, 1991.
4. Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений / Зелинский А. Ф. – Харьков : Основа, 1986.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. – К. : Атіка, 2003.